

բազմով) լատին եպիսկոպոսին իրաւասութեան նիւթարկուեցան: Իսկ Հայ կաթողիկէ եպիսկոպոսութեան խնդիրը թելադար աշխատեցան: Ներ յուզուեցաւ կառավարութեան մէջ, ինչպէս 1834ին, սակայն Հռոմայ Հոստ միապետութեան մը չյանգեցան: Ինչպէս կ'իմացուի 3 Յուլ. 1848ին Պիոս Թ.ի առ Մետրապոլիտան գրած կոնգրակէն: Ասոր մէջ Ս. Քահանայապետը թախծութեամբ կը գրէ՝ թէ այլեւայլ դժուարութիւններ պատճառ կ'ըլլան, որ Հակառակ իր ընդմէջ բաղձներին՝ Ռուսոյ արեւելեան ծէսի կաթողիկէներն, ինչպէս Ռուսիաները եւ մանաւանդ Հայերն իրենց սեպհական եպիսկոպոսներն ունենան, որպէս զի աւելի դիւրութեամբ ընթանան ի ճանապարհին փրկութեան, կարելի չեղաւ տակաւին Նոյնը գործադրել: Անոր համար կը հրամայէ լատին Մետրապոլիտն՝ որ ամէն կերպով պահպանէ արեւելեան եկեղեցւոյ աւարողութիւնները եւ մեծ ուշադրութիւն գար: Զննէ անոնց:

Կերէպէս մեր օրերն առանձինն ջանքով կ'օգտուի Հայ կաթողիկէ Հասարակութեան, գտնուեցաւ երկակողմանի լուծումը, եւ 12 Սեպ. 1909ի կայսերական ուկազով Գեր. Սարգիս Ա. Տէր-Արքայապետն անուանուեցաւ «Առաքելական Եպիսկոպոսարէլ», եպիսկոպոսական լիութիւն իրաւասութեամբ, Ռուսաց պետութեան սահմանի մէջ գտնուող բովանդակ կաթողիկէ Հայերու համար, եպիսկոպոսական կարգ տրուիլը վերապահելով մերձաւոր ժամանակի: Իսկ աւթոսանիստ քաղաքն որոշուեցաւ Տփլիս:

Հ. Գ.Ր. ԳԱՆՄԱՐԱՅԻՆՆԵՍ

Գ Ա Տ Ս Ս Ե Կ Ա Ն

ՎՐԱՅՈՒՆ ԲՈՒԳՐԱՅՈՒՆԵՍՈՒ ԾԱԿՈՒՄԸ (Հարստութիւն)

Ժամանակագրութեան համաձայն Աշոտ կիւրապաւան իր իշխանութիւնն ընդարձակեց ի վնաս Դանարաց եւ Կաթիլի միտալարին, որուն օգնական էր Տփլիսի ամիրան: Խալիք Բ. Եղիզ Բ. Մահաբէ՝ ալ-Մամնէն՝ անկարող Արդ ալ-Ալա Բ. Ահմադի տեղ՝ Հայաստանի կուսակալ անուանուելով, երբ երկրին մէջ Հաստատուեցաւ, Մուհամմադ Բ. Ատտարն իրեն կանչեց եւ ներում շնորհեց անոր, սակայն երբ անոր գաշակիչներն՝ Դանարաց ալ Հայաստանի խոտաղանքն խալիք՝ Մուհամմադ Բ. Ատտարն գրգռուելով՝ շնորհուեցաւ,

այլ անոնց դէմ քալեց, Արատտունի մէջ վրանի յարձակեցաւ, զարկաւ եւ նախիրն առաւ: Ենտոյ զինքնը ստիպեց խաղաղութեան դաշինք դնել եւ որոշուեցաւ որ անոնք 3000 շեփղէ եւ 20,000 ուշխար տան: Հաս Աշոտի խալիք Բ. Եղիզի գէմ մղած Կաթիլներն չեն յիշուի սակայն անտարակաւ սեյի է որ այս ժամանակս կ'իլլան: Եթէ այս ստոյգ է, այն տանք Աշոտի Արատտունի Հաստատուիլն ալ Մամնէն կառավարութեան (813—833) վերին տարիներուն է, ասով ինքեին կը տեսնուի թէ ժամանակագրին Աշոտի մահուան համար տուած թուականը սխալ է: Մէկալ կողմանէ տակալ գեռ կարելի չէ՝ Տփլիսի վրայ խալիքէ նշանակուած Ըուարի որդի՝ Ալի ամիրային մասին որոշ վճիռ մը տալ: Անունն նայելով հօգեդար ըլլալու է իսկակ Բ. Իսմայիլ Բ. Ըուարի, որուն հայրը Իսմայիլ Բ. Ըուարը Արատտունի մէջ Մարտուն Բ. Մուհամմադ Բ. Մարտունի մէկ պաշտպանութեան էր եւ Ալիին կուսակալութեան սիրտը արդեն ետհալ Բ. Սայիդի՝ Աւաւտանի աստղին՝ հետ միացած Հայաստանի տիրացած էր: Սակայն (գեռ ալ-Մամնէն ժամանակ) խալիք Բ. Եղիզի երրորդը խալիքին Հասան Բ. Ալի ալ-Բաղդադի, որ ալ-Մամնէն կը կոչուէր, ժամանակ՝ կը տեսնենք թէ իսկակ Բ. Իսմայիլ Բ. Ըուարը ալ-Թիֆլիսի Գուրգանի տէրն էր: Բաղդադի կուսակալը վերջնայ Գուրգանի թուղթ մը գրեց պահանջելով որ դրամներն տայ եւ երբ Իսմայիլ զըպաւ Տփլիսի վրայ քալեց, ասով վերջին գումար մը վճարելով դիմէ եւ զարեցնէ, երբ ալ-Մուտալիմի ժամանակ (833—842), Մուհամմադ Բ. խալիք Բուխարա—Խոտանի՝ Ալիինէ Հայաստանի կառավարութիւնը ստանալով՝ Դանարաց դէմ կուսեցաւ եւ Տփլիսն եկաւ իսկակ Բ. Իսմայիլ, ջանաց իրեն հետ յարմարել, Բուխարա—Խոտանի խալիքը Ալի Բ. ալ-Հուսայն Բ. Սիրա ալ-Քալային անկարող ըլլալով Մուտալիմ խալիք Բ. Եղիզը վերադարձ Հայաստան զրկեց, սակայն անոր երկիւղը Հայաստանի մէջ այնչափ տարածուած էր որ բոլոր իշխաններն ինք դիմեցին ապահովեցին անին եւ ապստամբութեան կը պատրաստուէին: Այս լուրին վրայ ամիրապետը ստիպուեցաւ խալիքն ետ կանչել եւ Ալի Բ. ալ-Հուսայնը վերադարձ Հաստատել: Խալիքի այս երկրորդ կուսակալութեան ժամանակ կ'իյնայ անոր Գաւապի մօտ Գարգարա նաղիւններն պարտուիլը: Երրորդ անգամ մը եկաւ խալիք լիազոր իշխանութեամբ եւ թալանավոր Բանակով մը ալ-Արաբիէ ժամանակ (842—847), իր շուռ սարսափեցուց տկար բանակաւորը, այնպէս որ շատերն իրենց Հայաստանի մէջ յուզուեցան անձապարեցին: Բայց ինքը միայն գանոնք կ'ուզէր ընդունել, որոնք իրենց մեծարանքը նուէրներն անձամբ կը բերէին: Խահակ Բ. Իսմայիլէն ալ պահանջեց որ իր ստեր գայ, եւ երբ չեկաւ անոր դէմ

1 Եպիսկոպ. Բ. 870, 14—877, տես նաեւ վերը 463-ի ՄԱՄ. 1912, Բ. 12, էջ 725:

2 Եպիսկ. Բ. 871, 1—4, տես նաեւ 463-ի ՄԱՄ. 1912, էջ 721—722, 728:

3 Եպիսկ. Բ. 877, 18—877, 2, տես 463-ի ՄԱՄ. 1912, էջ 728:

քաղցի, եւ երբ իսհակ տնեմաբնուէրն երկրու վրայ էր՝ խալիք հիւանդացաւ եւ քանի մ'օրէն մեռաւ. գիտեմ գաղաղով Գուրեմ բերեցցաւ եւ հոն թաղուեցաւ: Այնքան մահացեալները Հայաստան ուրիշ անդամներէն շատ աւելի մեծ խառնութեանց մէջ իյնալ, անոր համար ալ Վաղիք խալիքին սրբին Մուհամմադը՝ Տոր տեղը կուտակաւ անուանեց. ոտիկա (Խալիքի) գոտակը գունդը եւ Տոր պաշտպանութեան վերտին ի մի հաւաքելէն ետքը՝ Դանարաց եւ իսհակի գեմ կուտեցաւ՝ մինչեւ որ վերջինս ինտեց եւ գոմոնք փախցուց: Զարմանալի կերպով ժամանակագիրը վերջին խոսքերուս կը համաձայնէ. «Այս Բագարաստին եւ իր եղբորը, Կ'սեմ, ձեռքէն էին իրենց Տոր տորոզը՝ կաւառաններն Արամանունքն սեւեալ, սակայն Արաքսիտաց հպատակ էին, երբ Մուհակը Բարթիլ եկաւ եւ Բագարաստ իրեն հետ միացաւ, Տփղիսի ամիրան բանակով մը պատերազմով ելաւ եւ Ռեխ շուեց: Այս միջոցի Մուհակը եւ Բագարաստ Ռփլիս-Յիւնէն գ աւելի, իսկ Կախուր Գարգաթանայիկերան հետ Սահակին օգնութիւնս եկան: Ռեխի մօտ զարնուեցան, սակայն բուռն ճակատէ մը ետքը բաժնուեցան աւանդ մէկ կամ միւս կողմն յաղթելու, Մուհակը շուեց եւ Գարգաս ճաշուեցաւ:» Հոս ալ ժամանակագրութիւնը արարատի ամիրային զինակից էր համար՝ Եղբորիկ Դանարցին տեղ՝ Կախուրը:

Ժամանակագրին հաղորդածը թէ Աշոտ կիւրապաղատի որդին Բագարաս՝ ամիրայեանէն նոր անանուած կուտակային հետ միասնած է Տփղիսի տորոզ իսհակին եւ անոր զաւանկից Դանարաց գեմ՝ շատ հաւատարմ է: Ուստի եւ արարացի ուժեղ ըստնակներ ձեռքէն իր փրկութիւնը, ամիրայեանութեան հետ սեփականութեան մէջ կը յուսար գտնւէ. նոյն քաղաքագիտութիւնը բանեցուց թիւրք Բուղային հանդէպ: Երբ Բուղայ՝ Տփղիսի ամիրան Սահակը՝ սպանեց եւ քաղաքն աւերեց, Ափրացեթի թեւաւոր թագաւորն իրեն գեմ պատերազմի ելաւ՝ գիմադրելու համար, ասոր վրայ անիկայ Ջերակ գորպայարը եւ Բագարաս կիւրապաղատան անոր գեմ՝ զրկեց: Ատեղ եւ կորուստով զարկին զինքը եւ Ռուսալեթի վրայէն փախչելու ստիպեցին. սակայն ի գարբին Զաւարս-Գուրեթի մէջ Գարգարանայիկերէն յարակուսմ կրեցին եւ մեծապէս պարտուեցան: Բուղայ հաղիւ թէ այս լուրը առաւ, Զարաթեթ՝ որշուեց, հոն բանակ դրաւ.

եւ Ռեթի 300 պատանդ առաւ: Միտք ունէր Ռեթ մտնել եւ անկէ մինչեւ Յիւստոս յառաջանալ. սակայն Արաքսու՝ Հայաստանի երկնթաւ եւ Գուրամ մամիկը՝ Բագարաս կիւրապաղատին եղբայրը, Մթիւս շեքուռն աղարարեցին որ ըլլայ թէ Թողուն որ ներս մտնէ: Ատեղ ասով շատ գոհ եղան եւ պատանդներն զոհեցին. Առաւուած օգնեց իրենց. մին եկաւ, Մթիւսներն թշնամոյն ծամած ըսնեցին. Առաւուած յաղթութիւն պարգեւեց, սարակոյններն շատերն չգիմացան ցորին, իսկ ձիերէն շատերն ստուկեցան. սակայն զինուորաց բազմութեան պատճառաւ — բանակը 120,000 մարդու կը հասնէր — այս կուրուստը գրեթէ անգլայի էր:

Բուղայ եւ գաւառիկն ետքը՝ ձեռքը Գարաս գնաց՝ երկրորդ օրդի մը՝ որ մշավար եղած էր բռնեց եւ Գարգարասը փնայեց. Դերեմիդի պատհալը բաշտու ուսիցը 300 խաղցիք գերապատան ներս բերաւ եւ Հաւթուր բնակեցուց, իսկ Դարթալէ կիրճէն ալ 3000՝ սոբակաւ ընտանիքներ հանեց եւ Դոմանիս հաստատեց: Միտք ունէր գարնան Ռեթ մտնել, սակայն Էմիր ալ Մամուշի իմացած ըլլալով որ անիկա իր հայրենակցաց խաղաղ հետ միասնած է, իրեն հրաման զրկեց որ քաղցիկն խալիքի որդոյն Մուհակը թողու. ասոր վրայ Բուղայ եւ գարնաւ Մուհակը իրեն ամիրայ ձգելով հոն, որ յետոյ վար անուանեցաւ. անոր տեղը դրուեցաւ իսկ Էմիր որդին որ նոյն Մուհակին աղգակաւ ալ էր. Գորեպիկպոս իր Գարթիլ Դուհաուր՝ Մամուշի Դոմանիկի եղբայրը: 15

Հոս յեւական Տիշք ստորագրութիւն մը ստանիք Բուղայի Տփղիսի գեմ արշաւանքին եւ գարնան: Այն ամսեակոր պարտութիւնը զոր իրեց Մթիւսներէն որոնց երկրին մէջն Ռեթ մտնել կ'ուզէր, կը համապատասխանէ Դանարաց գեմ գրախա արշաւանքին, որուն մասին եր խոսին հայ եւ արարացի պատմագիրներն եւ զոր թուական Արծրունի (Գ. Ժ.) մանրամասն կը ստորագրէ: Թե Բուղայ Մթիւսներէն կամ Դանարցեան պատանդներ ունէր՝ ուրիշ մատենագիրներու ծանօթ չէ. եւ արդէն ժամանակագրութիւնը ինքն իրեն կը հակասէ, քանի որ ի սկզբան կը պատմէ թէ այդ պատանդներն Ռեթիկն առած էր: Գարնաւ ալ հայ եւ արարացի աղբիւրները կը լռեն այն պարագան թէ Արուրաս այսինքն Բագարասունի Սմրատ Արուր Արարաբ՝ Հայոց սպարապետը, Մթիւսներն զրմանգրութեան զրգուած ըլլայ: Բուղայի գերի ընտնուած երիցու որդին, որ մշավար եղած էր, է

1 Հմմտ. Ստ. Առաքի, էջ 108: Գի սորա (Սմրատ Ապարապետ իշխանի) առաւոր, ի մէջ թուականին (841-42) խալիք իսկ եղաւ՝ Հայոց ամիրայ եկն եւ Եանց բազմութեան ի վերս. եւ մեռաւ ի Զաւարս, ի փռւոյ որ կոչի խաղաղիւր:

2 Ետը. Բ. 1 ԱԱ. 1-15, տես քերթ. ՀՍԵՆՆ. ՄԵՄ. 1912, էջ 728:

3 Ռեթի կուտակ գետին վրայ՝ Գետնէ արեւմուտք. Վախուշ, Descript. geogr. de la Géorgie, էջ 243:

4 Գուրեմ հիւսիսային եզրերն վրայ, Դրեթ-Լիսխուր եւ Գաւրի գետերն մէջուրը:

5 Սիշուշ իրեն գաւառից կամ աւաւառաւ. Ստ. հակա. տես վերը:

6 Description Geogr. de la Géorgie, էջ 321:

1 Սմրատ Ապարաս:

2 Հայ բնագիրը՝ «Հարիւր Օսու. Զուռնէր, էջ 108:» Hist. de la Géorgie, էջ 268-268:

3 Այս արշաւանքին ժամանակ Ռուսալեթն Եղանքն որ Սեփրիկ (Մամուշ) կը կոչուէր եւ Կախայ վերին աշխարհեցին, որոնք ամիրայեան արշաւանց մէջ Եղանքուսութեան պատն ընդունեցան (Թովմ. Որք. Գ. Ժ. էջ 187, 188): Երկրորդը էր Նոյնիսայ Ս. Կառանիսայի հետ, որ կախ իթիքի հարստ աւաւառ մը: Վերին աշխարհն կամ Կուրեմ հիւսիս քաղցիկի մշավար էր եւ 853-ն Բագարաս մէջ զինուորուեցաւ: Հմմտ. Բրուս, Hist. de la Géorgie, էջ 268, ծան. 2:

Ազուր Մուսէ Եսայի՛ն՝ երէցու որդի տնուանեալը Աղուանից իշխանը, որ Ծանարաց վայր տարած յաղթութենէն քաշուելուած՝ Բուշայի բանակին վրայ փառաւոր յաղթութիւնն աւարտւեալ էր զիսէ մէկ տարի անոնց զէ՛մ զիմացու եւ ընդ ամենն 28 յաջող ձախաւ մընց, սակայն ամբարպետին ներումէն ետքն անձնատուր եղաւ։

Գարգանաց (վրաց. Գարաբան) կարիճ իշխանը արդէն Բուշայի Ծանարաց երկրէն գարձին ժամանակ իր բերդին մէջ պաշարուած եւ զերի բռնածու երէ՛ւ։ Այն իրողութեանը թէ Բուշա Համբարի մէջ խաղըցցիներ բնակեցուցած է՝ կը վայել նաեւ տեղ մը Բայազուրի Կ. Վ. 15—16, Զարմանալի թա՛մանակագրին Բուշայի յետու կոչման Տամար ժամած պատճառը, թէ խաղաց հետ միաբանած ըլլալու կտակածի տակ ինչաւ, Ուղիղ շարժառիթն կու տայ Նաբուրի, որուն՝ Բուշայի վրաստանէն յետո չուլու ստորագրութիւնը ուրիշ պարագաներու մէջ զբանչեկապէս կը համանային թա՛մանակագրութեան։ Բուշա Ծանարաց զէ՛մ քաղից եւ անոնց զէ՛մ ձախառեցաւ. իր գունդերն փնտցան եւ զինքն փախչելու ստիպեցին, ուստի պարտուած ետ քաշուեցաւ։ Այժմ սխաւ հաղածել եւ բռնել զանոնց որոնց ինքն իսկ ներում չնորհած էր, անոնցմէ շատերն փախան եւ բանակցութեան մէջ մտան Հռոմոնց, խաղաղութեան եւ Սլաւներու իշխանաց հետ եւ մեծ բազմութեամբ հաւաքուեցան։ Ելածոքն մասին լուր տուաւ Մուսաուսկիին, որ երկրին վարչութիւնը խառնեց Մուսամանս Բ. խալիք Բ. Եղիզ Բ. Մաքիմա աշ. Հայբանիի. երբ վերջինս եկաւ խառնութիւններ (խոռ. վարդաբներ) հանգարտեցան եւ ինքը ներումն կրկնեց։

Թա՛մանակագրութիւնն շատ քննադատական պատմագրութիւնն մը կը ներկայացնէ հոս, ուստի կ'երեւայ թէ ալ-Մամուկն կառավարութեան վերջին տարիներէն սկսեալ՝ վրաստանի մէջ իսլամական տերութեան մասին՝ ընտիր աղբիւրներն ունեցած է ձեռքին տակ։ Այն ենթադրութիւնը թէ թա՛մանակագրութիւնը խմբագրողներն արաբացի էր հայ թա՛մանակագրիներէր գործածու եւ անոնց հետ քաղաքաւոր են աղայային աստիճանութիւնները, ինքն իրեն հակասող կը գտնենք թէ Է՛մ մերձուստ քանկերը։ Անոր համար հարկ է ընդունել որ վրաստանի իշխող Բագրատունիներու կարգը եւ անոնց տրուած թա՛մանակներն իրապէս լաւ ասանդու-

թեան մը վրայ կը հիմնուէ, թէ եւ արաբացի եւ հայ մասնագիրներն, վարդապէսն զատ, կ'անգիտանան զանոնք։ Վերջիններս պահած լուծութիւնն անով կը մեկնին որ անոնք գրիթէ բոլորովին անիշխան կը թողուն Անու Սպիդր Մուսամանս Բ. Եուսուֆ աշ-Մարագիի (849) եւ անոր Եուսուֆ որդւոյն (851—852) արշաւանքներուն շրջանը, նոյն իսկ Աշոտ Ս. ին կառավարութեան վրայ հաւաքաբար միայն կը խօսին, Հապուհ Բագրատունւոյն պատմագրութեան առաջելով. ընդհանրապէս անոնք արդէն Հայաստանի վրայ կը սահմանափակուին եւ վրական յարաբերութիւններն ցանցաւ կը շոշափեն։ Թէ հայ եւ թէ արաբացի հեղինակներն՝ Բուշայէն Սամարա դերի տարուած ազնուականաց ցանկը կը ներկայացնեն, որոնց մէջ չէր ըստ երեւութիւն Աբաւառու Աբաւառուի։ Սակայն ըստ վարդանի ան ալ մէջն էր, անէ զատ վարդան էր հաղորդէ թէ Սմբատ սպարապետին մէկ գումարը ամուսնացած էր Աշոտ Կիրապապետի որդւոյն՝ Բագրատի հետ։

Հիմալ կրնանք այլ եւս մասամբ իւրեք ճանչնալ թէ Գաւթի սերունդն Ատարնատի՛ն Արշիլ թագաւորին գալու պատմութեան (վերջ էջ 286) հինքն ինչ է. իր հայրը Բագրատունեաց ազգակցի է, իսկ ինքը իրեն Ատարնատէ վայրին եղբորդին կը յիշուին։ Ատարնատէ կայրով կրնայ հասկնալ միայն Աշոտ, վատակի որդին, Հայաստանի իշխանը եւ Պատրիարք (732—748), որ 748ին Գրիգոր Մամիկոնեանէն յարձակում մը կրեց եւ անիւ, ի վերէ իր եղբորը՝ Գաւթի զգիտածունը՝ կոյրցուեցաւ եւ 13 տարի յետոյ մեռաւ։ Բնաւ եւ Ատարնատէ տգիտութիւնէ կամ վրասնումէ ծագած անուն մըն է։ Վարդանի համանուն այս Աշոտ հայ եւ վրացի Բագրատունեաց նախահայն է՝, իր երկրորդ որդին վատակը ըստ վարդանի մեր Ատարնատէ հայրը, 771—772ին ապստամբութեան տարեան թէ եւ. կը յիշուի եւ այն իրեն յատուկ զորաբանքի մը տեր է, սակայն Բագրատունաց ձախարհի մէջ ինկածներէն չէ։ Ղեկնորհ հաղորդած յաջորդ տեղեկութիւններէն գուցէ կարելի ըլլայ հետեւցնել թէ վատակը Արճէշի եւ վատպուրակի մօտ, ուստի գուցէ Տարն կը բնակէր։ Ատարնատէ կոյրին՝ ուրիշ առումամբ Աշոտի եղբորդուդին Ատարնատի Արշիլ թագաւորին երբմայու պատմութիւնը, զոր թա՛մանակագրութիւնը կ'ընծայէ, ըստ ինքեան վարդանի սերնդաբանութեան ըսածին կը յանդի, որուն համանուն Ատարնատէ Աշոտ պատրիարք թուան էր. միայն թէ վերջինս վրական Բագրատունիներն Աշոտի ուղիղ սերնդէն էր համարի, մինչդեռ թա՛մանակագրութիւնը զանազան այլաւսած անձանք կողմնական տիւղէ մը կը սերեցնէ։ Ի նպաստ վարդանի կը վճռեն ցեղաբանական պարագաները. Բագրատուն՝ Ատարնատէ թուոք, կ'ամուսնանայ Սմբատ Ավարատ սպարապետին մէկ զստեհ հետ,

1 Թովմ. Որոք. Գ. Ժ, էջ 177, 180. Հմմտ. Մովս. Կաշիք. Գ. ԺԺ. ԿՊոր. Բ. ԺԺ. 553. Թովմ. Սպիդր. էջ 71, Սա. Անշո. Բ. Բ. 107, 8աբ. Գ. 1 Ն 17 Թ 9—10. Գնթ կը կոչէ Խառ Բ. Եուսուֆ՝ Ստեփանոսի քեռորդին, նոյնպէս ալ Մ. Կաշիք. կ'անուանէ քեռորդի ՍՅԵՓԱՆՈՍԻ որ ՍՊԼ-ԱՍՄԻ կը խոստի։ Վերջուհի համանայն է՝ 223թ. (838) Բաբուրի եղբայրը Արշալուսէ ծածկուած շատերն է. 8աբ. Գ. 1 ՎՄԿ, 19. 1 ՎՄԿ, 2 1 ՎՄԿ, 2, 4—6 1 ՎՄԿ, 2, 1 Գինիստ Թէ՛ւ Մարտի՛ առ Միգ. Անոր Գ. 1, էջ 532 — 90 թրցմ. Գնթը Ստեփանոս անուամբ կը յիշէ։

2 Թովմ. Կաշիք. էջ 71, 8աբ. Գ. 1 Ն 17, 8—9.

3 Եսայիքի Բ. Ե. Գ. 16—Ե. Գ. 2.

4 Վարդան էջ 78.

5 Յես մեր ՀԱՆԻՆ ՍՊՄ. 1912, էջ 712, Հմմտ. Daghabaschian, ինչեւս գործը, էջ 54 է. 1.

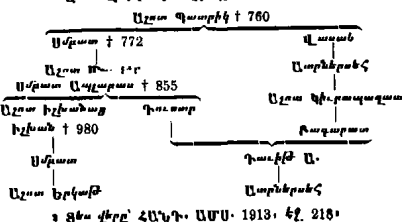
6 Վարդան, էջ 75, 81.

7 Ղեկնորհ, էջ 178.

ուստի եւ Արեւերեսէի Տօբեղորք՝ Աշոտ Մամիկերի թոռան հետ։

Այսպսփոքս արդէն զգայի եւ ակն յայտնի երաւիլ զԵղեղատնութեան ուշ ժամանակի ծնունդը լլայլը. սակայն ասիկ դատ ժամանակագրութեան յետագայ անգիկութիւնը թէ՛ Ամմիսթի գաւառին մէջ Եղեղատնի երկրթաւութեան ընդունող Արեւերեսէին հայրը՝ Քրտի աւարտնութիւններուն պատճառաւ կղերջի՝ Գուրաթմ կիւրապագատին սերնդոյ ջուշ ապագատնածն է, պարզպէս փոփոխակ մը կ'երեւայ վաւերականութեան գոյն առած այն լուրերուն՝ որոնց համաձայն Ատարնասէ Արշիլ թագաւորին դիմած եւ անկէ Ըսլաւերը եւ Արտահանը աւատ ստացած է։ Երեսկանին Ափխլագթի մէջ տարինքն է վեր յունական հողի վրայ ապրող Արշիլը որեւիցէ իրաւունք չունէր հոն հրամաններ արձակելու։ Արեւայ լլայլ որ վատակ Բագրեւանդի կառուցն յաւրդող Տալածանքներէն ստուգիւ կղերջի՞թ փառանք ըլլայ։ Եւ այսպէս այս պարագային ինքն է եւ ուշ թէ իր որդին՝ Ըսլաւերը եւ Արտահանը աւատ չունենողը, ըլլայ այն Եղեղեթին — թէ՛ն այս պատմութիւնը սեւէ իրաւունք հիմ ժամանակ — ըլլայ Արշիլ թագաւորն։ Արշիլին իրենէ թէ աղբաղի զորավանդ մը մարտիրոսացած ըլլայ. ուրիշ իրաց մէջ ինչ զազափար ալ որ կազմուլ ըլլանք այս թագաւորի վրայ, առաւփ անտարակոսեթի է թէ հոս առկնիս ունինք միաստանի այն իշխանը, որ Մուսա ամիրային (785 — 786) հրամանաւր սպանուեցան։ Եւ որովհետեւ Արտապարտարին որդին եւ Արեւերեսէի Տօբեղորքը՝ Աշոտ Մամիկերի ալ մինչեւ 788 պատմութեան մէջ չ'երեւար, ուստի Արշիլ թագաւորին կենդանութեան ժամանակ՝ Արեւերեսէի ալ որեւիցէ գեր խաղցած պիտի չըլլայ։ Ուստի եւ յայտնի է որ այն երեք եղբայրներն, որոնք իր թէ Տարուն եկած են Արշիլ թագաւորին հաւանութեամբը Ըսկից հաստատուած են, Բագրատունի չեն կրնար ըլլալ. այլ Մամիկերեաններ են, թէ՛ն որեւիցէ արժէք ունի չայերեն խմբագրութեան մէջ պակտը հետեւեալ անգիկութիւնը, որուն համաձայն այդ երեքը Ատարնասէ կղերջի՞ն այսինքն Աշոտի եղբորդիներն են. ուստի այս պարագային իրենց Տօբեղորքը կղերջուցած կրկնաւ։ ի Գուցէ թէ զայս կը լուսաւոր Բագրեւանդի ճակատով վերջացող Հայոց ապստամբութեան (772ին) նախորինակին հայող Ղեւնդի (չԼ. լը. էջ 169—171) մէկ պատմութիւնը։ Կահաղայի (ալ-Հատան Բ. Կահաթարա)

1 Ըստ Վարդանի աղագրութեան տղերսն այս է.

որդւոյն Հատանի կուսակալութեան ժամանակ իրենց զաւագրեանեան հաննող բռնութիւններէն, հարստահարութիւններէն ու զարհուրելի Տարկապատ հանդիս թիւններէն յուսահատած՝ հայ աքրտականներն ապստամբութիւն խորհեցան։

"Եւ սկիզբն բանիս այսորիկ լինէր է ձեռն Արտապաղայ որ էր ի քանէ Մամիկերեթից. որոյ երթեալ է ժողբաբաղան Գուրի՝ կազմութիւն մեծ աւանք զորաց իւրոց. եւ ստանայր անդ զէնա եւ անօթս պատահալմի, եւ վաւեր զինքն զաշխից եւ ստղագրաւորիք եւ ամենայն ապառաղիւնութեամբ, եւ մահերմ զինքն երեսցուցանէր զորացն իմայելի իբրու թէ մարտնչել ընդ թշնամին նոցա կազմելի։ Եւ որոշեալ զինքն ի միարանութենէն նոցա՝ հասանէր ի գաւառն Եղիակ եւ գիւղի Կուրայի, եւ սպաններ զհրամանատար հարկին։ Եւ որ ինչ գտանէր է ձեռնի նորա առեալ՝ համբաւելոյր ամենայն տամբ իւրով, զանոյր ի կողմնս Վրաց աշխարհին, եւ ընդ նմա ամենայն նախաբար աշխարհի։ Եւ հասանէր համբաւն ի քաղաքն Գուրի եւնէ այստեղից գաւառ քորն եցան յորդոցն Հմայելի. վաղվաղակի աւանոյր զոր բաղում Մահման եւ զՍիւրա՝ որդի Աշոտի զպարագպեան Հայոց եւ զայլ նախաբարն, եւ հետամուտ լինէր զինի նոցա. հասանէր յաշխարհն Վրաց ի գաւառին որ կոչի Սամցիկ. եւ կախել զկիւրծն՝ թափէր ապուռ ինչ յաւարեն. եւ զնոս վաւեալ փախտաւան աւանք յաշխարհէն Հայոց։

Իսկ նոցա երթեալ պատապարէն յաշխարհին Եղեղեթից. եւ առանայր անձամբ զինքնանութիւն անձին իւրոյ ի վերայ Եղեղեթացոյ եւ ի վերայ Վեպի որ են մերս, եւ ի ձեռն այսր գործիլ առաւել զայրագինեալ հրամանատարն Հատան, եւ վաղվաղակի առաւել յամենայն կողմնս իւրոյ իշխանութեանն զգնուութիւն հարկին ժողովել մեծաւ ստիպով. եւ յոյժ սաստկանայր հեծութիւն աշխարհին ի պահանջողաց հարկին։

Ուրեմն կարելի է որ Արեւերեսէի Նայրին եղբորդիներուն՝ Հմայեալ Մամիկերեանին (Արտապաղ իր եղբայրն է) որդիներն իմանցուին, թէեւ ասոնք ոչ թէ Ատան, այլ Եղբր (Ապստամբ) հաստատուեցան։ Արտապաղ քանի մը տարի ետքը իրեն յունական զորավար կը լինուի. (Թեոփ. էջ 451, 11 յշ. ալ մամ 6250)։

Արշիլի՞ յաւրդին եւ որդւոյն՝ Զուանդերի՞ Բագրատունի կինը Լատուր՝ Արեւերեսէի ոչ թէ գուտարն այլ քոյրն եղած ըլլալու է։ Արեւերեսէի մասին այսպէս կը պատմէ Ժաւահիրագրութիւնը. "Սակայն որովհետեւ, իր (Զուանդեր) կենդանութեան տանի իսկ կղերջի՞ն եւրոյր մտը, Ըսլաւի՞թ, Արաւ, Նիգալ, Արի-Փար, Արտան, Սարին Տայք եւ վախտանգի սերունդին յորդոց յորդի ժառանգագած Բագրատունի ամբողջներն Արեւերեսէի ինկած են, վերջինս կղերջի՞թ եկաւ, եւ հոն ալ մնաւ։ իր հայրը, Ներսէս, որ վարաղ Բազուր Անախաթուրիկի որդին էր, վարաղ Բազուրի՞ Գուրաթմ կիւ-

1 Զմտ. Daghabachian, Gründung etc. էջ 58 յշ. 1.

2 Գուրիթ ԶԱՆԴ. ԱՄՍ. 1913, էջ 218.

րապալատ անունով հայրը, որ Մանթանոս առաջնորդն արդեն եւ Գլխավորի եղբայրն էր, բոլոր այս իշխանները մեռած էին: Փոխիպէ եւ Մանթանոս Արքեպիսկոպոսի եղբայրներն ալ մեռած էին: Արքեպիսկոպոսի մահուան ետքը Մանթանոս իշխանութեան պատուիր բարձրացողը Աշոտ Կիրակոսապետը՝ անոր որդին եւ Գուրգեն Երեմիականի եղբայրը, Գլխավորեալ խաչները, որոնք ձեռագրի մը մէջ կը պահուին, ըստ ինչ համայնայն իրեն եւ յետագայի ժամանակի կերտուած բազմաթիւ կը տեւածուին եւ նպատակ ունին կարճեցեալ հնազանքի մտաւոր (Տեա ԼԱՆԴ. ԱՄՍ. 1913, էջ 281—282) Բարաքաստուս նիւնեալ հաղորդելու:

Եթէ խաղաղ միաստան ըլլած այն արշաւանքը, որոն ժամանակ Ջուանչըր միտաբար եւ անոր Եւլանս քոյրը գերի բռնուեցան եւ Տփլիս աստուծոյն եւ թանգուեցաւ՝ Արաքսացի Լճի 183ին (799/800) իշխապետ թաւառանքին հետ նոյն է, այն աստեղ Ջուանչըրի կողմաւորութեան համար զոնէ հաստատուած ժամանակագրական կռուան մը կ'ունենանք: Յիշեալ ենթագործեան ի նպատակ կը խօսին այս երկու արշաւանքներու առապիկական պատճառարարութիւնները: Տարբորի համայնայն Լճի 182ին խաղաղ խաղանքին մէջ զուտարը ալ—Ֆաղլ Բ. Եւհայիդի հարկը եւ բերրի, սակայն կէս ճամբան Գարաանի մէջ կը մեռնի, ասոր վնաս անոր ընկերացող ասրիանները անոր հարկը կը գաւանդն եւ կը պատմեն թէ իր աշխիթը թուրանորումն է: Այս պատմութիւնը յիշատակին ընդօրինակութիւնն է հնազանքի գէպի մը որ եղիզ Բ. Աւաղդ Թաւուզալի ստիկանին ժամանակ տեղի ունեցած է եւ պատմականորեն լաւ հաստատուած է: Այս գէպի Բարմակեան ալ—Ֆաղլ Բ. Եւհայիդ — որ այն աստեղ այլ եւս Հայաստանի կուսակալ չէր (տեա վերը) — ժամանակը փոխադրուիլը, շատ զերին է ըմբռնել եթէ ընդհանուր թէ զոյրը՝ իր ժամանակն կոտորուած խաղաղ արշաւանքին ալ նախորդին յար եւ նման պատճառ մը կու տար: Աստեղ զի վրական ժամանակադրութիւնը կը պատմէ. «Խաղաղ թաւառաւորութեանը Ջուանչըրի կոտորէ ըրով՝ Եւլանսի գեղեցիկութեան համարը լռելով, Ջուանչըրի պատգամաւոր մը կը զրկէ, քոյրը կնութեան խնդրին. համար՝ խոտորակուով որ Սարգիստայն գիւղիցը կը պաշտպանէ: Երբ խաղանքին պատգամաւոր իրեն յանձնուած Գործը կատարեց, Ջուանչըր նախ եւ յոռաւ իր Գիւնի երթորը եւ մօրը լուր տուաւ, որոնք մերժեցին եւ իրեն ըսել տուին. «Եթէ մեր վիճակը յուսահատական գտնայ լաւագոյն եւ որ Եւլանստեան երթանք եւ քրիստոնէից դիմենք, թան թէ թող տար» — մեր որդին արատաւորուիլ: Եւլանս ինքնին խաղաղ թաւառորն կը նախատեր: Երեք տարի ետքը խաւանք իր Բուլանս՝ զօրավարը զրկեց, որ Լէկեթի

վրայէն Կախեթ մտաւ եւ պաշարեց այն բերդը ուր արաքսացի էին Ջուանչըր եւ իր Եւլանս քոյրը: Քանի մը որտան մէջ առաւ Բերդը, իշխանները գերի բռնեց, Տփլիսը գրաւեց եւ Քարթլիի եւ ամբողջ երկրին տիրացաւ: Երբ Գարաիկ վրայէն ետ կը կտաւար Եւլանս որ մը իր երթորն ըսաւ. «Ինչի համար լաւագոյն է մեռնիլը, որպէս զի Աստուած արժանի համարի զիս սուրբ կանանց մէջ ընդունելու», թան թէ հետնորդներէն պղծուիր. եւ իր մատանոյն ակը մեկից առնելով անոր տակ գտնուած մահարի թոյնը ծծեց եւ անմիջական մեռաւ: Բուլանս շուրջ Ջուանչըրը հետն խաղաւանքն տանելով, եւ վերջոյն պատմեց Եւլանս իշխանուհիին մահը: Խաղաղ բարկանայով որ անոր դիակը, զոր տեսնել կ'ուզէր, հետը չէր բերած, հրամայեց Բուլանսը բռնել վիզը շուան մը Զփլի եւ շուանին երկու ծայրերուն մէկուն ձիւսէր կտակէ, որոնք մին այս կողմը եւ միւսն այն կողմը թաշկով անորմարար անոր դուռից կորեցին, ի թէ հետ եւ թէ Տարաքի ըրով պատմութեան տարրերն նոյն են. միայն թէ ժամանակաւորութեան մէջ ի հակառակին խաղաղ խաղանքն է փետպալանը եւ իշխանուհին ինք զինքը եւ թուրանորն անոր ձեռքը շէնջաւու համար: Պատմութիւնը ինքնին թէ եւս առապիկական սակայն հնաբարն է, թէ եւ Տարաքի եւ Եւլանսի ճամայն յարակուսը կ'ըլլայ Բար—ալ—ալվարի (Գարապիկ) մէջն, միջոցաւ ժամանակագիրը կը պատմէ թէ խաղաղ զօրավարը Բուլանս Լէկեթին Կախեթ մտաւ. գարնեալ Տարաքի եւ Եւլանսի Տփլիսի առաւել եւ թանգուրը չեն յիշեր. սակայն առաջինը կը հաստատէ թէ խաղաղ արաքսականութիւններէն կրեցին թէ պաշտպանեալները, այսինքն քրիստոնէայցի, եւ թէ Մուսլիմները. իսկ Եւլանսը կը յիշէ թէ խաղաղ (կամ իր զօրավարը)՝ միշտ եւ Կուրի կամուրջը յառաջացաւ եւ երկիրը այրեց եւ նոյն իսկ կնիւնը եւ տղաքը շարգեց, լիկեթի երկրին մէջն էր ըստ արաքսացի տեղեկութեան նաեւ Կապից ծովուն եզերքը Սամուրի եւ Լարիքանի մէջնեղ եղած եղբայրականութիւնը:

Եթեմանայ գերութեան ետքը խաղանքը Ջուանչըր իր իշխանութիւնը զրկեց. «Այնուհետեւ (Վրաստանի) խաղաղութեան մեծ թաւառաւոր պատգամութիւնը միշտ նուազեցաւ. նախ որ Սարգիստայն զիւր զօրացաւ եւ ասոր իրենց յաւաքանի արշաւանքներով ըրոր երկրի կ'ապակուէին. երրորդ որ միտաբար թիւր Վրաց երկրին մէջ խաղաղութեան ըլլալով ամենուրեք միայն ներքին կռիւներ եւ երկպառակութիւններ կը տեսնուէին: Երբ Ախմատագի որդւոյ մէջն թաւառարութիւնը աւժանի մէջն երեւան ըլլէր, Սարգիստայնը զանիւր կ'ընթացաւ: Ժամանակէ շատ քարի որդիներ Տփլիսը բռնած եւ զոյն իրենց որը գարնանցած էին. երկրին խաղաղ կ'առնէին.

1 Տեա իմ Osteuropäische und ostianatische Streifzüge, էջ 5, տան 1. Ռաւմարիսի զօրավարին անունն ունի նաեւ Եւլանսը, թէ եւ ոչ այս արշաւանքին ամբիւ. Եւլանս. Բ. է է 1. 161

2 Հայ. համաստանութեան մէջ Բուլանս:

1 Hist. de la Georgie, էջ 256—58:

2 Տար. Գ. 7 է 1, 3. Եւլանս. Բ. 101 A.

3 Բնագիրն հոս պակասաւոր է:

4 Հմտ. Բաւ. Կ. 7, 1:

վերջապէս մեր մեղաց բաղձութեան պատճառաւ Աստուած թող տուաւ որ անոնք արտաքոյ կարգի դրանանք¹։

Շատ տարիներ ետքը Հագարացի ամիրայ մը եկաւ, որ Քարթլոյ, Հայաստան եւ Հերեթիք կը կառավարէր եւ խորով կը իրուէր. սակաւ վե՛րաշինքն Տփլիսը, զոր խաղիքը կործանած էինք։ խաղաղ արշաւանքին տարեթիւոյն 799/800ի վրայ աւելորդեցի Ջուանշերի գերութեան եօթ տարին՝ այն տարեւ իր դարձին տարին կ'ըլլայ 805/6²։ Սարակինոսայ Աբաստանի մէջ ամառ ու ժոյն վրայ ժամանակագրին պատմածներն մասամբ կը յարմարին այս միջոցիս։ Խաղաղաց այս արշաւանքէն ետքը Հայաստանի երկրորդ ստեղծանքն եղաւ խուզայմաբ. խաղիմի Թու-Տամիմն, որ Մուսա ալ-Հադիի ժամանակ արդէն Հայաստանի եւ Աբաստանի մէջ հաջորդաբար կառավարութիւն մը ունեցած էր։ Արեւիս արեւոյ իշխանները եւ իշխանագունները բռնեց եւ գլուխներ կտրել տուաւ եւ շատ դէժ վարուեցաւ անոնց հետ։ Ասոր վրայ Աբդ³ եւ Դաւանթար պատմութեան. անոնց դէմ՝ զրկուած ասաւրներ բանակը խոխովեցան, սակայն Սայիտ բ. աշխուշդան բ. Ըուբա բ. Չահիր աս-Տամիմ Նոր ու հզօր բանակով մը անոնց դէմ կուռեցաւ, մինչեւ որ զանաւոր երկրէն գաղթեց իւր ստիւգ եւ ինքը Տփլիս դարձաւ։ Խուզայմաբ բ. խաղիմ տարի մը շննաց Հայաստան, իսկ իր յաջորդներն ամենեւեւ ալ անսով ժառրկի էին։ Սուլեյման բ. Եղիզ բ. ալ-Ասիմ ալ-Ափրիկի ձեռքէն երկիրն գրեթէ կը յափշտակէին, եւ անոր փոխարէն Նշանակուած Աբաս բ. Չուֆար ալ-Հիւսայիկի դէմ եղան Դաւանթար, բայց զանոնք զոյգել չկարողանալով Մուհամմադ բ. Ջուհայր բ. ալ-Մուսայիսը աթ - Թարբին կուսակալ անուանուեցաւ⁴։

Թէ Տփլիսը վերաշինող Հագարացի խորով ամիրայով որ կառավարը հասնելու եւ գեւ կարելի չէ ճշգրտ. սակայն հաւանականութիւնը խուզայմաբ բ. խաղիմի կողմն է. անուրի կը յիշեցնեն Մովսէս կարնէկ Գ-ի խաղը զառաւոր ամիրայ, որով հաւանորեն խաղիզ բ. Եղիզ բ. Մաղիադ ալ Հայրանին կ'իմացուի (Տեա ԼԱՆԻ. ԱՄՍ. 1912, էջ 728/29)։

Այն տեղեկութիւնը թէ՛ վրաստանի մէջ միտավարելու եւ ժամանակաւ իշխաններու բազմամարտից, քաղաքական պատերազմներն սովորական զենպէր դարձան, կ'երեւայ թէ Արց վկային վկայարանութեամբը կը հաստատուի։ Այս վկայարանութիւնը սրշայ կարելի է բռնելի սուղ

անկարկութիւններէն հետեւեցնել, կարեւոր յայտնութիւններ կը խոստանայ եւ անպատճառ կը կարօթի այն մանրաքնին քննութեան, որուն երեքարկուեցաւ Ա. Եւստակիոս Մցիկեթացոյ վկայարանութիւնը Զաւախոֆի եւ Հաւանիկի կողմէն⁵։

Այս վարքին մէջ կը պատմութիւն թէ ինչպէս Աստանաե՛ վերապաշտօնին եւ երեքութեան որդին Քարթլոյ երեքութեան՝ Ներսէ՛ Աբարազ (ալ Մահասուր) խաղիմայի առջև ամրաստուեցաւ եւ անկէ բանտարկուեցաւ. Աբարազ իր շննած Պաղտատ քաղաքը կը նստէր։ Աբարազի († 14 Սեպտ. 775) յաջորդելով անոր որդին Մահագի, Ներսէ՛ն եւս մնայ բանտարկութենէ ետքը ազատ արձակուեցաւ եւ իբրեւ երիտմաւ Քարթլոյ ղեկուցեցաւ։ Իրեն իբրեւ ծառայ կ'ընկերանար Ս. Արց, որ Պաղտատի մէջ արարացի ծնողէն ծնած եւ նոյն տարեւ 18 տարեկան էր. վրաստանի մէջ քրիստոնեայ եղաւ, եւ երբ Ներսէ՛ն կրկին անգամ շնորհաբաղդ արեւմտեցաւ խաղաղ թագաւորին գիմաց, որոնք միայն իր Մահասուր - Արարի՛՛՛՛ մը կ'ընդունին⁶ եւ աւերի՛՛՛՛ որ եւ կ'ընթերջ ըլլան, սակայն "հիւսիսային երկրին մէջ շատ քաղաքներ կան, ուր կարելի է անեկրկնաբար Մահասուր հաւատարմութեամբ գաւառիկը ջնջել"։ Ջնջելն իբրեւ աղբարկիւտ մը ընդունող խաղաղ թագաւորին քովէն՝ բուրովն քրիստոնեայ երկիր մը Ափխազէ՛թ անցաւ, որ Յունաց հպատակ էր եւ որուն միտավար զինքը սիրով հիւրըկուցէր։ Ներսէ՛նի փախուստէն ետքը Մահագի խաղիման՝ Գուրգէն-Երեքութեան եւ Ներսէ՛նի քրով որդին՝ Ստեփանոսը Քարթլոյ միտավար անուանեց, ասոր վրայ Ներսէ՛ն ամիրապետէն թոյլատուութիւն ինքրեց իր հայրենիքը գտնադրու։ Երբ Ներսէ՛ն ձամբայ եկաւ՝ Արց ալ, հակառակ Ափխազէ՛թի միտավարին ազգաբարութեան՝ անոր ընկերացաւ մինչեւ Տփլիս։ Հոն երեք տարի ետքը բռնուեցաւ եւ Տփլիսի դատաւորին առջև հանուեցաւ, սակայն Ստեփանոսն երիտմաւին ազաւանաց վրայ ազատ արձակուեցաւ։ Բայց Նոր դատաւոր ամիրայ մը գաղով Ս. Արց առջև բերել տուաւ եւ շղթայի դարկաւ — Գեկեմիքի շղթան երեքշարթի օրը — եւ աստ որ ետքը յայտնութեան տանին, Ուրբաթ Եւստակոս 6, գլխատեց։ Կահատուութիւնը կատարուած է Լեւոնի օրդայնի դատանքին կայսեր տաննեցող տարին, Սարակինոսայ Մոսէ ամիրայեանին — որ Մահագիի որդին էր —, Քարթլոյ Սամաե՛լ կամօղկոտին, Գուրգէնի որդայն Ստեփանոսի երեքութեան ժամանակ⁷։

¹ Հոն կը յաջորդէ Ջուանշերի՝ Արեւիկոնի հիւսիս ամուսնութեան պատմութիւնը։

² Hist. de la Géorgie, էջ 258-259։

³ Ըստ ժամանակագրութեան եօթներորդ տարւոյն մէջ դարձաւ։

⁴ Գուրգան, աւերջ տեղի Գուրգան, Ուխտանէս ալ անգամ մը. Բ. Ժ. 89, Եւսի վրասի (զոր բրտէ հակառակ իմաստով) Hyrcanieի ի թարգմանէ. հմմտ. Եւսի. Լի. գաղաւ. 'Yghadit (Eranšahr, էջ 115)։

⁵ Եւսեփոր. Բ. 19, 1-11. Տեա Կան. ԶԱՆԻՒ ԱՄՍ. 1912, էջ 721։

⁶ Ս. Արցի վարեն հիմայ գերմաներէն թարգմանած է Schulze, Texte und Untersuchungen zur Geschichte der altheilistischen Literatur, N. F.

⁷ Մահագրութեան արժանի է հոստանդիկի վարաց հետ ունեցած համալսարանութիւնը. (տես Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge, էջ 15) bibamus in nomine dei unius, creatoris omnium rerum.

⁸ Բրտէ, Addition et éclaircissements էջ 132-136։

Կոստանդին (Ջ) կայսեր տառերորդ տարին (789/90) եւ Մուսա ալ Լազգիի (3 Օգոս. 785 մինչեւ 15 Սեպտ. 786) ամիրայսպետութիւնը փոփոխակի գերար կ'արաւարտեն, ուստի եւ այս տարեթիւներն մին կամ միւր միայն կարելի է նկատուիլ թեան առնուլ. ասոր Հակառակ մէկայ երկու տարեթիւներն — 890 տարին յետ շարժարանաց եւ յարութեան եւ 6084 ամ աշխարհին — մը եւ իցէ արեւելք շուշին:

(Ըր-ր-ն-ի-ն-ի-ն)

ԴԻՏ. Յ. ՄԱՐԿՈՒՍՅԱՆ

Թարգմաննց Հ. Մ. ՀԱՊԱՅԵԱՆ

Ս. ՅԱԿՈՐ

ԱՅԴՈՒՅԻՆ ՀԻՄՆԵՐԱՆՈՒՄ

— (Ըր-ր-ն-ի-ն-ի-ն-ի-ն)

ՆԵՐՔԻՆ ԿԱՆՈՆԱՐԻՈՒԹԻՒՆ

Բժշկական եւ Դեղագործական մարմնոյ

Ս. Յակոր Անկելանոցի Կաթողիկէ Հայոց

ՄԱՍՆ Ե.

Բժշկական եւ Դեղագործական մարմնոյ կազմութեան եւ անուանման եղանակն եւ պայմանները

յօդ. Ա. Ս. Յակոր Անկելանոցին թոշակաւոր բժշկաց մարմնը կը կազմեն բժշկապետ մը եւ մասնագէտ բժիշկներ. գլխաւորաբար վիրաբոյժ մը, յիմարաբոյժ մը եւ ակնաբոյժ մը:

յօդ. Բ. Դեղագործական մարմինը կը կազմեն գեղագործ մը եւ գեղագործի օգնական մը:

յօդ. Գ. Բժշկապետի՝ Անկելանոցի Լոգաւարանութեան առաջարկութեամբ՝ Ազգային վարչական ժողովոյ կողմանէ կ'անուանուի:

յօդ. Դ. Բժշկական մարմնոյ միւս անդամը եւ գեղագործն եւ իւր օգնականը՝ բժշկապետին հետ խորհրդակցութեամբ՝ Անկելանոցի Լոգաւարանութեան առաջարկութեան վրայ Ազգային վարչական ժողովոյ կողմանէ կ'անուանուին:

յօդ. Ե. Բժշկաց եւ գեղագործաց թոշակներն Անկելանոցին Լոգաւարանութեան կողմանէ պիտի առճանաչուին եւ Ազգային վարչական ժողովոյ կողմանէ պիտի հաստատուին:

յօդ. Ջ. Ս. Յակոր Անկելանոցին թոշակաւոր բժիշկներէն զատ ի հարկին Լոգաւարանութեան որոշմամբ՝ պատուակուի եւ անթոշակ օգնական բժիշկներ ալ կրնան անուանուիլ:

յօդ. Ը. Բժշկական մարմինը վկայեալ բժիշկներէ եւ գեղագործներէ պիտի ընտրուի. Ասիկէ զատ թէ բժշկապետն եւ թէ միւս բժիշկներն եւ գեղագործը փորձառու եւ պատուաւոր անձինք ըլլալու են:

ՄԱՍՆ Բ.

Գարաւարտութիւնը

յօդ. Ը. Բժշկապետն Անկելանոցին առողջական եւ առողջապահական վիճակին եւ բժշկական եւ գեղագործական մարմնոյն վրայ ընդհանուր հսկողութեան պաշտօն ունի:

յօդ. Թ. Բժշկապետն ըստ որոշմանց թեան Ազգային կանոնադրոյ 44դ յօդուածին Անկելանոցին բժշկական եւ առողջապահական խնդրոց մասին՝ Լոգաւարանութեան հրահրին վրայ գումարմանց ներկայ գտնուելով՝ իւր խորհրդածութիւնները կը յայտնէ:

յօդ. Ժ. Բժշկապետը թէ Անկելանոց մօտոյց հիւանդաց անտարժնութեան եւ թէ երեւոյններուն կատարելագոյն բժշկութեամբ ըլլալն հաստատելու համար՝ իւրաքանչիւրոց յոտուակ մասնագէտ բժիշկին հետ խորհրդակցութեամբ՝ իւր տեղեկագիրը պիտի տայ:

յօդ. ԺԱ. Բժշկապետն ամէն առաւուս իւր ճիւղին պատկանող հիւանդները քննելով՝ իւրաքանչիւրոյն հարկ եղող դարմանք պիտի յայտնէ, եւ գեղագործը պիտի գրէ, եւ շաբաթը առ նուազն մէկ անգամ՝ դուրսէն գիտնալ կարօտ հիւանդները ճիշտաբար պիտի գտնուին, եւ անգամ մ'ալ Անկելանոցին յարակից Աղքատանոցին պիտի այցելէ:

յօդ. ԺԲ. Անկելանոց գիտնող հիւանդներն ըստ 10դ. յօդուածին բժշկական քննութեան նախարկուելէ յետոյ՝ Լոգաւարանութեան հրահանալ կ'ընդունուին:

յօդ. ԺԳ. Հիւանդաց վիճակին ծանրանալու պարագային՝ բժշկապետը պարտաւոր է իմաց տալ Լոգաւարանութեան:

յօդ. ԺԴ. Բժշկապետը կրնայ ի պահանջել հարկին բժշկական խորհրդակցութեան մը համար՝ Անկելանոցին պատուակալ բժիշկները զուտարեւ, նաեւ Լոգաւարանութեան հաւանութեամբ գուրտէն ալ բժիշկներ հրահրել:

յօդ. ԺԵ. Վիրաբոյժը եւ յիմարաբոյժը պարտաւոր են շաբաթը առ նուազն երեքական անգամ, եւ ակնաբոյժը շաբաթը անգամ մը, որոշեալ օրեր եւ ժամեր, իրենց ճիւղերուն պատկանեալ հիւանդները, եւ շաբաթը անգամ մ'ալ գրտէն գիտնող կարօտ հիւանդները քննել եւ դարմանել ներխարս:

յօդ. ԺԶ. Վիրաբուժական գործողութիւն մը կատարուելու պարագային՝ վիրաբոյժն անձամբ, իւր օգնականներուն եւ հիւանդապահին հետ պէտք ելած տեւական դարմանք պիտի տանի եւ պատասխանը (Pansement) պիտի կատարէ:

յօդ. ԺԷ. Վիրաբուժական կարելու գործողութիւն մը կատարել հարկ եղած տեսնել վիրաբոյժն Անկելանոցի Լոգաւարանութեան եւ բժշկապետին պիտի ծանուցանէ, եւ բժշկապետը ի պաշտօնէ ներկայ պիտի գտնուի այդ գործողութեան:

յօդ. ԺԸ. Եթէ հարկ ըլլայ բժիշկներէ իւրաքանչիւրն ինք կ'ընտրէ իւր օգնականները, եւ իւր տեղեկագիրը կը յայտնէ բժշկապետին: